

חורשת האלונים במרכז פרדס חנה

גד פולק

אזורי החמרה שבאזור פרדס חנה מצטיינים במספר רב של עצי אלון התבור הפזורים כיום בחצרות, בשדות ובצידי דרכים. אלה הם השרידים היפים של יער אלון התבור ששלט באיזור ואשר נכרת על-ידי התורכים לפני מלחמת העולם הראשונה (קרושן 1983, Eig 1933).

במרכז המושבה פרדס חנה, ליד האמפיתיאטרון (נ.צ. 1473-2091) מצוי אתר מעניין היכול אולי להצביע על אופיים של יערות אלון התבור, המהווים את צומח השיא של האיזור. זהו שטח מבותר בערוצים קטנים, המצוי בין הבתים במרכז המושבה. הקרקע היא חמרה אדומה, חרסיתית למדי מהטיפוס האופייני לחלקים המזרחיים של השרון. צומח כאן יער קטן של עצי אלון התבור. כמה עצים ושיחים גבוהים של החורש יוצרים כאן שכבת כיסוי שניה. מצויים כאן אלה א"י, בר-זית בינוני, אלת המסטיק, אשחר א"י וקידה שעירה. המטפסים הנפוצים הם אספרג החורש, אספרג ארוך-עלים, שרביטן ריסני ופרסיון גדול.

בשכבת השיחים הנמוכים ובני השיח שולטים לוטם מרווני, לוטם שעיר, סירה קוצנית ואליהם נלווה בפרטים בודדים אזוביון דגול. בקטעים חשופים או בשטחים מעט חוליים יותר מצויים הרבה מן העשבוניים הטיפוסיים לחמרה: תורמוס א"י, תלתן דו-גוני, לשון-הפר המגובבת, אלקנת הצבעים, תלת-מלען ארוך, סחלב קדוש ושמשונית הטפין.

מבין הצמחים הנדירים מאוד גדל כאן בכמה כתמים בוצין בירותי. ייחודו של האתר הוא בהרכב המיוחד של הצמחיה העצית. אלון התבור, כאמור, מלווה כאן בכמה מעצי החורש הם תיכוני (אלה א"י, בר-זית בינוני, אשחר א"י, אלת המסטיק) שבדרך כלל אינם מלווים אותו בשטחי החמרה האחרים בשרון, שבהם הוא שרד. גם זהרי (גיאובוטניקה, 1955) ציין את איזור פרדס חנה במציאות עצי חורש נוספים פרט לאלון התבור. עובדה זו מעוררת שוב את השאלה אם היער הזה היה בשרון חד-מיני (בשכבת העצים) כפי שכתב איג, או שהוא היה מגוון יותר.

מאידך, יתכן גם שהכתם של פרדס חנה מייצג תנאים בלתי טיפוסיים, אולי לחים יותר, המאפשרים בפניות מסוימות התפתחות של חורש ים-תיכוני מגוון, שאיננו מאפיין את כלל שטחי החמרה האחרים של האיזור.

צומח וצמחייה באילנות

גד פולק

בשנות הארבעים היה האיזור של תחנת הייעור באילנות אחד האזורים שבהם ניתן היה למצוא את הצומח והצמחייה הטבעיים של השרון כשהם מכסים שטח גדול למדי.

כיום מעובדים כל השטחים וסביב המבנים של תחנת הייעור נטועים כיום יערות שונים, בעיקר של אקליפטוסים.

ממזרח למבנים של אילנות עובר כיום קו מתח גבוה, ומסיבה זו נכרתה רצועה של עצי אקליפטוס ברוחב של כמה עשרות מטרים. בעקבות הכריחה התפתח מחדש בקטע שנכרת צומח טבעי יפה. הקטע המעניין נמצא בנ.צ. 1411-1888, ויש בו לא רק עומד יפה של צומח טבעי, אלא גם ריכוז גדול מאוד של מינים נדירים וייחודיים. התשתית באתר היא חמרה סיינית אדומה, ומופיעים גם כתמי נזאז. החילופים הם מהירים ומצויים גם שטחים שבהם החמרה היא חולית.

הצומח שהתפתח באילנות מורכב מכתמי גריגה וכתה. הגריגה נשלטת ע"י קידה שעירה ולוטם מרווני, שבה כיסוי בני הקיימא מגיע ל-70% ובני החלוף ל-40%.

לעיתים מופיעים בגריגה זו כתמי שליטה של לוטם מרווני. בגריגה זו גדלים גם חילף החולות וזקנן שעיר אולם, דומה כל אלה נוטים להתנוון בסבך הגריגה.

בשוליים של הגריגה מוצאים גם את האזוביון הדגול ולטמית ערבית. בקטעי הכתה שליטים בעיקר זקנן שעיר ולטמית ערבית המלווים מעט בלוטם שעיר ולוטם מרווני ובחילף החולות.

שני טיפוסים הצומח הללו מתפתחים על חמרה סיינית אדומה, פה ושם היא יותר חולית ומצויים גם כתמי נזאז.

למעלה ממאה מיני צמחים נרשמו באתר זה, מרביתם חד-שנתיים, גיאופיטים ועשבוניים אחרים. הנפוצים ביותר ביניהם הם חומעת ראש-הסוס, זעזועית גדולה, צפרנית מגוונת, מרגנית השדה, כתמה עבת-שרשים, פשתת המכבד, כלנית מצויה, תלתן דו-גוני ורכים אחרים.

מבין צמחי החמרה הטיפוסיים, נזכיר את בן-חיטה שרובי, תלתן דו-גוני, תלתן פלשתי (אנדמים לארץ), ניסנית שכנית, פעמונית גפורה, שום תל-אביב, כף-העוף הפחוטה, פילגון צרפתי ודבקת פלשת. כאן אפשר למצוא זה בצד זה ארבעה מינים של תורמוס: תורמוס ארץ-ישראלי, תורמוס שעיר, תורמוס צר-עלים ותורמוס צהוב. כמה קבוצות של אירוס הארגמן גדלות בתוך חורשת האקליפטוסים.

מגוון הגיאופיטים הגדלים באילנות* אף הוא גדול ומעניין: מופיעים כאן צבעוני השרון, מצילות החוף, סיפן התבואה, צהרון מצוי ורומוליה סגלולית. משפחת הסחלביים מיוצגת במיוחד על-ידי סחלב קדוש ושפתן מצוי. כן נמצאו כמה קבוצות של דבורנית דינסמור מהזן המיוחד "צהובת השוליים" (הוגדר על-ידי ד"ר אמוץ דפני).

על הקרומים העליונים של הקרקע מתפתח בחוף כיסוי של טחבי כבד וטחבי עלים ממינים שונים וכן ישנם כאן משטחים של השרך החד-שנתי חשפנית עדינה.

אולם, לציון מיוחד ראוי המספר הניכר של מינים נדירים שגדל כאן: שמשובנית הטפין, פשתנית ריסנית, קיטה סוככנית, טופח שרובי, ערבז החוף, מקור-החסידה יפה וקרדמין שעיר. על שלושת המינים הראשונים מופיע מידע מפורט יותר בחוברת זו במסגרת מדור מיוחד. נפרט כאן מעט על כמה מהמינים האחרים.

לטופח השרובי פרחים פרפרניים, קטנים ואדומים והוא נדיר מאוד בשרון וגם באתר זה הוא נמצא פעם אחת בלבד. קרדמין שעיר הוא בדרך כלל צמח של חורש לח בגליל העליון וכאן הוא נמצא על כתם נזאז.

ערבז החוף נתון בדרך כלל מקרקעות לחות בשרון ובחוף הכרמל (Feinbrun-Dothan, 1978) ומתצפיות שדה הוא ידוע מחולות לחים, כמו למשל באחו בנימינה. ערבז החוף הוא הערבז היחידי בארץ בעל פרחים צהובים וכן כותרתו גדולה יותר לעומת הכותרת של מיני הערבז האחרים בארץ - עד 2 ס"מ. באילנות ישנן אוכלוסיות של צמחי ערבז החוף הגדלות במעורב עם ערבז יפה בעל הפרחים הורודים הקטנים יותר. פרטים רבים בשטח נראים כצורת ביניים בין שני המינים - הן מבחינת הגודל והגוון. מופיעים כל הגוונים בטווח בין ורוד לצהוב וכן בגדלים שונים. אוכלוסיות דומות נמצאו גם ממזרח לרמת הכובש וליד חרוצים. ייתכן ומדובר כאן בבני-כלאים, אך הדבר מצריך עדיין מחקר יסודי.

* תודתי נתונה לד"ר ר. קרשון, לד"ר ג. שילר ולד"ר ויינשטיין שהראו לי את האתר באילנות.